

УДК 930.253:929Корчак«1914/1918»

Ю. В. ОРЕЛ*

**ДОКУМЕНТИ ПРО СЛУЖБУ
ЯНУША КОРЧАКА (Г. О. ГОЛЬДШМІТА) ПІД ЧАС ПЕРШОЇ
СВІТОВОЇ ВІЙНИ У ВІДДІЛІ ДОПОМОГИ НАСЕЛЕННЮ,
ЩО ПОСТРАЖДАЛО ВІД ВІЙНИ
КОМІТЕТУ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ФРОНТУ
ВСЕРОСІЙСЬКОГО ЗЕМСЬКОГО СОЮЗУ**

Вперше порушується тема праці Януша Корчака (Г. О. Гольдшміта) під час Першої світової війни у відділі допомоги населенню, що постраждало від війни Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського земського союзу, та публікуються заява і анкета, заповнені ним під час приймання на роботу.

Ключові слова: Януш Корчак; Перша світова війна; біженці; Всеросійський земський союз.

Видатний педагог Януш Корчак (Генрик Гольдшміт) під час Першої світової війни працював у військових госпіталях, а потім у дитячих притулках в Україні. Саме в цей час була написана велика книга вченого «Як любити дитину», що стала відповіддю на питання: як виправити світ, наповнений стражданнями, породженими страшною війною? Однак цей важливий період життя педагога все ще залишається маловивченим. Це можна пояснити лише тим, що документи фондів установ, які діяли під час Першої світової війни, не завжди добре збереглися. Варто відзначити публікації листів Януша Корчака¹ та листів Ісака Еліасберга² до нього 1916–1917 рр, здійснені авторкою цієї статті. З них видно, як формувалися погляди видатного педагога на основні засади виховання дітей та молоді.

У 1914–1917 рр. Г. Гольдшміт працював лікарем 2-го лазарету 4-ої піхотної армії³, після чого був звільнений зі служби у зв'язку з погіршенням стану здоров'я⁴. Відповідно до щоденникових записів, із вересня 1917 р. до літа 1918 р. він працював у дитячих закладах Києва та співпрацював із будинком для польських дітей, організованим Мариною Фальською⁵. У щоденнику Януш Корчак згадував про працю в госпіталях для дітей під Києвом⁶, ймовірно заснованих відділеннями Всеросійського земського союзу. Однак документальні свідчення про цю роботу раніше не були оприлюднені. Таким чином документи, що

* Орел Юлія Володимирівна – кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу використання інформації документів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ.

публікуються нижче, становлять значний науковий інтерес для дослідників життя видатного педагога як в Україні, так і за кордоном.

Всеросійський земський союз (ВСЗ), заснований 25 липня 1914 р., провадив роботу з підтримки поранених солдат та біженців, надаючи медико-санітарну допомогу, організовуючи харчові пункти на шляхах руху людей. Співробітники Союзу працювали на будівництві окопів та споруд, призначених для потреб армії, організували низку підприємств, що виготовляли продукцію, необхідну для забезпечення військових амуніцією та продуктами харчування, займалися постачанням та заготівлею всього необхідного для життя солдатів⁷. Діяльність відділів Всеросійського земського союзу охоплювала губернії, що прилягали до зони бойових дій. На території України діяльність місцевих відділень Всеросійського земського союзу була підпорядкована Комітету Південно-Західного фронту (початково – Галицького), заснованого 16 січня 1915 р.⁸ Із серпня 1915 р. при Комітеті розпочав роботу відділ допомоги біженцям, що пізніше був перейменований у відділ допомоги населенню, що постраждало від війни⁹. При цьому відділі працював створений восени 1915 р. підвідділ допомоги дітям. Початково вважалося, що завдання опіки над дітьми можуть взяти на себе відділення «Тетянинського комітету»¹⁰, але зі збільшенням кількості біженців, а відтак і дітей, що залишилися без опіки дорослих, які, здебільшого, через складні умови евакуації потребували медико-санітарної допомоги, було вирішено заснувати окремий підвідділ, що займався б справами дітей.

На засіданні відділу з облаштування біженців ВСЗ від 17 вересня 1915 р. розглядалося питання захисту дітей під час війни, зокрема, у доповіді історика і громадсько-політичного діяча С. В. Бахрушина йшлося про те, що «Відомості, які надходять з фронту малюють страшну картину, в якій знаходяться діти біженців. Втративши батьків і родичів, вони потрапляють у стан повної безпорадності, масами помираючи від нестачі харчування, одягу і епідемій»¹¹. Також учений зазначав, що необхідно налагодити систематичну допомогу біженцям під час евакуації та організувати притулки у центральних губерніях.

Новоутворений підрозділ організовував роботу ясел і притулків у прифронтовій зоні та направляв дітей у більш безпечні прифронтові губернії¹². Особливо великі проблеми з опікою над дітьми виникли на початку війни, коли з прифронтових територій ринула велика кількість біженців, а організаційна структура органів допомоги дітям ще не була сформована. Наприклад, завідувачка ясел у с. Великий Жолудськ Волинської губернії Р. Кайзерман у звіті від 10 вересня 1915 р. зазначала, що у яслах на той момент знаходилося 57 дітей, підібраних співробітниками по околиць селах і лісах; з них 3 були сиротами, 5 загубили батьків, а 44 були напівсиротами, хоча у закладі й намагалися не приймати дітей, які знаходилися під опікою дорослих¹³.

У звіті Є. М. Клунної, зокрема, йшлося про організацію установ із допомоги дітям у Київській губернії: 16 вересня 1915 р. були відкриті перші ясла у Гостомелі, пізніше відкрито ще 5 ясел у Бородянці, Фастові, Радомишлі, на Борщагівці і станції Бобринській¹⁴. Представники ВСЗ на різноманітних засіданнях, що відбувалися в 1915–1916 рр. у Києві, Санкт-Петербурзі та Москві, наголошували, що «питання допомоги дітям жертвам війни є питанням першочергового державного значення»¹⁵, що потребує невідкладних заходів.

У справі допомоги дітям-біженцям Комітет Південно-Західного фронту ВСЗ наголошував на тимчасовому характері цієї допомоги, оскільки головним завданням установ Комітету була допомога під час евакуації, у той час як діяльність стаціонарних притулків повинна була знаходитись під патронатом місцевих земських установ. Передбачалося, що діти будуть евакуйовуватись силами Комітету у Київ, звідки, у разі потреби, будуть направлені у постійні притулки¹⁶. У звіті про організацію допомоги дітям у Києві у 1915 р. зазначалося, що за період з 19 вересня до 9 жовтня 1915 р. співробітники Комітету зареєстрували 150 дітей, які пізніше були направлені у притулок (діти до 14 років) та у трудову артіль «Тетянинського комітету» (діти старше 14 років)¹⁷.

Звичайно, велике переміщення людей не могло не викликати розповсюдження хвороб, особливо вразливими до яких були діти, ослаблені в умовах тривалих переїздів без можливості задовольнити основні гігієнічні норми. У зв'язку з цим у різних місцях на шляху слідування біженців створювалися карантинні будинки. Так, під Києвом було відкрито 2 таких заклади, зокрема, 1 із них функціонував у Святошині, згодом переміщений до Києва (вул. Ділова, 2)¹⁸.

Відповідно до відомостей, при Комітеті Південно-Західного фронту ВСЗ у Київській губернії діяли такі заклади допомоги дітям: у Гостомелі, Бородянці, Малині, Фастові, Білій Церкві, Миронівці, на станції Бобринська, у Знаменці, Гурівщині, Ставищах, Коростишеві, Макарові, Радомишлі та Забуянні¹⁹. Деякі з цих ясел були ліквідовані наприкінці 1916 р. У якихось із перерахованих закладів міг трудитися під час війни і Г. Гольдшміт, проте у виявлених документах не вказано, де саме.

Станом на 1 грудня 1916 р., коли масовий потік біженців уже ослаб, у Києві діяло 3 пункти допомоги дітям, організованих Комітетом: на Сирці, що складався з 8 осіб персоналу та 145 вихованців; на вул. Ділова, 2, у якому працювало 4 особи персоналу та перебувало 70 дітей, та на вул. Володимирська, 63, при якому працювало 3 особи персоналу та утримувалося 50 вихованців²⁰.

З 1 березня 1918 р. розпочалася ліквідація установ, пов'язаних із Всеросійським земським союзом²¹, тому документи за період із кінця 1917 р. збереглися лише фрагментарно, що не дозволило більш повно дослідити, в яких саме закладах працював Г. Гольдшміт у той час.

У його особовій справі, що зберігається у фонді № 715 «Комітет Південно-Західного фронту Всеросійського земського союзу», не виявлено документів чи відміток про звільнення.

Нижче публікуються 2 документи, пов'язані зі службою Г. Гольдшміта у дитячих закладах, організованих Комітетом Південно-західного фронту ВЗС: заява про приймання на роботу та анкета. Ці документи є досить формалізовані й короткі, проте проливають світло на той період життя видатного педагога, який ще й нині залишається малодослідженим, а саме на його діяльність під час Першої світової війни у Києві та прилеглих місцевостях. Крім того, надзвичайно інформативною для дослідників є резолюція на заяві (див. док. № 1), у якій зазначено, що Г. Гольдшміт був зарахований до установи на посаду інструктора-педагога, отже вже в той час він прагнув присвятити себе вихованню дітей (хоча зі щоденника ми знаємо, що йому довелося працювати і лікарем).

Документи публікуються вперше.

Тексти документів подано за сучасними правилами правопису зі збереженням мовних особливостей автора. Граматичні помилки, описки виправлено без застереження. Авторські скорочення, відновлені упорядником, взято у квадратні дужки. Місце і час створення документів визначено за їхнім змістом і авторським датуванням. Якщо дату документа встановлено за змістом, її зазначено у квадратних дужках. Власноручні підписи на документах у публікації подано курсивом.

¹ Орел Ю. В. Унікальна колекція листів Януша Корчака часів Першої світової війни у фондах ЦДІАК України // Архіви України. 2012. № 4. С. 137–179.

² Орел Ю. В. Януш Корчак і І. Еліасберг в роки Першої світової війни: листування // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. 2014. Т. 156. С. 84–87.

³ Орел Ю. В. Унікальна колекція листів Януша Корчака часів Першої світової війни у фондах ЦДІАК України // Архіви України. 2012. № 4. С. 139.

⁴ ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). Ф. 715. Оп. 3. Спр. 4164. Арк. 2.

⁵ Ольчак-Ронікер. І. Януш Корчак. Сторінками біографії. Київ, 2012. С. 193.

⁶ Falkowska M. Kalendarium życia, działalności i twórczości Janusza Korczaka. Warszawa, 1978. S. 26.

⁷ Донік О. М. Всеросійський земський союз в Україні: структура, напрями та результати діяльності // Український історичний журнал. 2014. № 3. С. 25.

⁸ Передмова до опису // ЦДІАК України. Ф. 715 «Комітет Південно-Західного фронту Всеросійського земського союзу». Оп. 1. Т. 1. С. 1.

⁹ Зміст опису // ЦДІАК України. Ф. 715 «Комітет Південно-Західного фронту Всеросійського земського союзу». Оп. 1. Т. 1. С. 2.

¹⁰ ЦДІАК України. Ф. 715. Оп. 1. Спр. 1746. Арк. 8; «Тетянинський комітет» – Комітет її імператорської величності великої княжни Тетяни Мико-

лаївни для надання тимчасової допомоги постраждалим від воєнних дій (14.09.1914 – 02.1917).

¹¹ Там само. Арк. 20.

¹² *Донік О. М.* Всеросійський земський союз в Україні... С. 33.

¹³ ЦДІАК України. Ф. 715. Оп. 1. Спр. 1746. Арк. 3.

¹⁴ Там само. Арк. 23.

¹⁵ Там само. Арк. 36.

¹⁶ Там само. Арк. 8.

¹⁷ Там само. Арк. 38.

¹⁸ Там само. Арк. 38зв.

¹⁹ Там само. Спр. 1576. Арк. 549.

²⁰ Там само. Арк. 535.

²¹ Передмова до опису // ЦДІАК України. Ф. 715 «Комітет Південно-Західного фронту Всеросійського земського союзу». Оп. 1. Т. 1. С. 2.

№ 1

1917 р., вересня 22. – Заява Г. О. Гольдштейна завідувачу відділу допомоги населенню, що постраждало від війни Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського земського союзу про зарахування на службу

Настоящим имею честь просить зачислить меня на службу по Отделу помощи населению, пострадавшему от войны.

Гольдштейн

Резолюції: «Принят 19 сентября. Зачислен». [Без підпису].

«Выяснить оклад жал[ованья] с завед[ующим] отделом и просить предоставить работу на Влад[имирском] Стане» [Підпис].

«Зачислить с 1 октября 1917 г. инструктором-педагогом. Жалов[анье] 200 р. Содерж[ание]. 120% прибавки. На Владимирском Стане. [П. Клюев]».

ЦДІАК України. Ф. 715. Оп. 3. Спр. 4164. Арк. 3. Автограф.

№ 2

[1917 р.] – Анкета, заповнена Г. О. Гольдшмітом під час вступу на роботу у відділ допомоги населенню, що постраждало від війни Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського земського союзу

Название отдела: *помощи населению, пострадавшему от войны*

1) Фамилия: *Гольдшмит*

2) Имя: *Генрих*

3) Отчество: *Осипович*

4) Год рождения: *1878*

- 5) Сословие: *мещанское*, губернии *Варшавской* уезда *Варшавского* города *Варшавы*
- 6) Вероисповедание: *еврей*
- 7) Подданство: *русское*
- 8) Семейное положение: *холост*
- 9) Какие документы приложены: *копия свидетельства об увольнении от воинской повинности*
- 10) Образование: *медицинский факультет*
- 11) Отношение к отбыванию воинской повинности: *уволен по болезни*
- 12) Занятие до поступления в Союз: *директор приюта, врач детских болезней.*

ЦДІАК України. Ф. 715. Оп. 3. Спр. 4164. Арк. 4. Оригінал

The theme of the work of Janusz Korczak (H.Goldszmidt) during the First World War in the department of aid to the people affected by the war of the Committee of the Southwestern Front of the All-Russian Zemstvo Union was investigated in the article. There is published application and a questionnaire filled up by Goldszmit during the recruitment process.

Key words: Janusz Korczak; First World War; All-Russian Zemstvo Union; refugees.